

УДК 347.90

Олександр Єфімов,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного та трудового права юридичного факультету

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Стаття присвячена питанням визначення підвідомчості цивільних справ судам загальної юрисдикції. У ній досліджено співвідношення понять «юрисдикція», «підвідомчість», «компетенція», розкрито значення цивільної юрисдикції, її класифікацію за видами та дії суду в разі виявлення непідвідомчості справи йому. У статті розкрито питання, факти та обставини, які суд повинен дослідити з метою усунення помилки при встановленні підвідомчості йому цивільної справи.

Ключові слова: юрисдикція, компетенція, підвідомчість, форма захисту, спірні правовідносини, виключна підвідомчість, альтернативна підвідомчість, договірна підвідомчість, імперативна підвідомчість, змішана підвідомчість, повноваження суду.

У теорії цивільного права розрізняють дві основні форми захисту порушених прав та охоронюваних законом інтересів осіб, а саме юрисдикційну та неюрисдикційну. Поняття «юрисдикція» походить від латинського «*jurisdictio*», що дослівно означає: «той, хто говорить про право». Що ж до суті цього поняття, то вона полягає не у дослівному перекладі, а у значенні, отриманому ним у ході розвитку людства: «той, кому дозволено говорити про право». Тобто це та особа, якій закон надає повноваження застосовувати норми права для вирішення тих чи інших питань. Зазвичай, цей термін означає межі компетенції того чи іншого органу влади, включаючи суд.

У нормативних актах та дослідженнях правознавців частіше застосовується термін «підвідомчість», що має корінням російське походження. Так, А. А. Власов, вказуючи на російське походження терміна «підвідомчість», вважає, що він означає «підвести під відомство», тобто увести якесь юридичне питання (справу) в систему установ, що обслуговує якусь державну галузь [1]. Щодо взаємного зв'язку понять «юрисдикція» та «підвідомчість» А. А. Власов вказує, що підвідомчість — це властивість справ, у силу якої їх розгляд та вирішення віднесено законом до відання певного юрисдикційного органа.

Отже, до юрисдикційної форми захисту порушених прав та охоронюваних за-

коном інтересів належить діяльність уповноважених державних органів щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. У той час, як неюрисдикційна форма такого захисту пов'язана з діями осіб, які не звертаються до органів, уповноважених такий захист здійснювати.

Юрисдикція (підвідомчість) — це розмежування компетенції між органами держави. Відповідно до ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. **Цивільна юрисдикція** — це підвідомчість, під якою розуміють повноваження (компетенцію) з розгляду та вирішення юридичних справ загальними судами, іншими державними органами, третейськими судами, а також змішаними органами (наприклад КТС). Якщо поєднати обидві складові поняття юрисдикції, наведені вище, а саме: розмежування компетенції та надання повноважень, то варто погодитися з визначенням терміна «підвідомчість», наданим М. Л. Вікут: підвідомчість — це належність таких, що потребують державно-владного вирішення спорів про право та інших юридичних справ до відання того чи іншого державного, суспільного, змішаного органа чи третейського суду [2].

Процес з'ясування підвідомчості тієї

чи іншої справи суду загальної юрисдикції полягає у визначенні ряду обставин, наявність яких дає підстави вважати таку справу підвідомчою суду. Перш за все, необхідною обставиною для з'ясування підвідомчості є встановлення наявності спірних правовідносин, тобто наявність спору. Наявність спору є обов'язковою підставою для втручання суду у правовідносини між їх суб'єктами. Так, відповідно до ст. 207 ЦПК України, якщо особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог і від неї надійшла відповідна заява, то суд повинен постановити ухвалу про залишення заяви без розгляду. Тобто суд залишає заяву без розгляду через відсутність спірних правовідносин, відсутність самого спору.

Окрім встановлення наявності спірних правовідносин, суд повинен також встановити їх характер, оскільки врегулювання не будь-яких спірних правовідносин віднесено законом до компетенції судів загальної юрисдикції. Так, відповідно до ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також справи щодо інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. Крім того, законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства. Так, самим ЦПК України встановлено підвідомчість судам загальної юрисдикції справ про оскарження рішень третейських судів про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів, про оспорювання рішень міжнародного комерційного арбітражу, а також про визнання та надання дозволу на виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу та ін.

Характер спірних правовідносин може бути підставою їх виключення з компетенції судів загальної юрисдикції лише через те, що вони регулюються нормами спеціального законодавства.

Так, наприклад, відповідно до ст. 12 ГПК України до компетенції господарських судів віднесено справи, що виникають з корпоративних відносин у справах між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських товариств, що пов'язані із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього товариства. А трудовий спір між керівником господарського товариства і господарським товариством належить до компетенції судів загальної юрисдикції.

Визначившись з наявністю спірних правовідносин та віднесенням цих правовідносин до компетенції судів загальної юрисдикції, суд повинен встановити їх суб'єктний склад, від якого також залежить віднесення спору до підвідомчості суду. Наприклад, відповідно до ст. 1 ГПК України громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи і в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності, мають право звертатися до господарського суду згідно з встановленою підвідомчістю господарських справ за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів. Отже, спір між фізичними особами, за загальним правилом, є підвідомчим загальним судам загальної юрисдикції лише за умови, що такі громадяни не є суб'єктами підприємництва.

Третьою обставиною, яку суд повинен встановити для того, щоб справа була підвідомчою йому, є факт відсутності винятку у віднесенні таких спорів до компетенції інших органів. Так, відповідно до ст. 17 ЦПК України сторони мають право передати спір на розгляд третейського суду, крім випадків, встановлених законом.

Факт, який свідчить про непідвідомчість справи суду загальної юрисдикції, може з'явитися, або ж бути виявленим уже після відкриття провадження у справі. Так, згідно зі ст. 205 ЦПК України суд повинен своєю ухвалою закрити вже відкрите провадження у справі, якщо між сторонами укладено договір про

передачу спору на вирішення до третейського суду і від відповідача надійшло до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами заперечення проти вирішення спору в суді. Тобто у цьому разі підвідомчість спору іншому органу виявляється вже після того, як справа була відкрита. У такому разі у зв'язку з тим, що справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, суд повинен постановити ухвалу про закриття провадження у справі.

Крім вказаних вище обставин (наявність та характер спірних правовідносин, суб'єктний склад цих правовідносин, відсутність виключення щодо підвідомчості справи суду), які суд повинен визначити для підвідомчості йому справи, існують й інші обставини, які виключають справу, підвідомчу за усіма ознаками суду, з його підвідомчості. Так, не може розглядатися судом спір, якщо такий самий спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав вже розглядається в іншому суді. У такому разі слід говорити про так звану повторну підвідомчість, яка заборонена чинним процесуальним законодавством з метою уникнення можливості існування двох судових рішень з одного й того самого спору. У цьому випадку не має значення, однаково чи ні вирішено спір.

Значення цивільної юрисдикції полягає у тому, що з її допомогою держава виконує свої завдання і реалізує функції через систему створених нею для цього органів, сукупність яких для певного виду діяльності називається відомством. Норми цивільної юрисдикції покликані не лише розмежовувати повноваження різних юрисдикційних органів, а й визначати сам порядок реалізації вказаних повноважень.

Щодо класифікації підвідомчості слід зазначити, що серед науковців не існує єдиної точки зору з цього приводу. Одним з традиційних підходів до такої класифікації слід назвати поділ підвідомчості на одиничну (виключну) та множинну. Одинична (виключна) підвідомчість означає, що вирішити юридичне питання може лише один конкретний юрисдикційний орган. Наприклад, лише суд може визнати особу померлою. Мно-

жинна підвідомчість означає, що юридичне питання може бути вирішено в суді чи третейському суді, в комісії по трудових спорах та в суді. У деяких випадках закон навіть може надавати заявнику право вибору юрисдикційного органу, до якого такий заявник може звернутися за вирішенням юридичного питання, або ж надає сторонам право самим вирішити питання про вибір юрисдикційного органу, або ж суворо визначає послідовність звернення до різних органів, що вирішують те чи інше юридичне питання [3].

Але більш логічною слід вважати класифікацію підвідомчості, яка вирізняє види цивільної юрисдикції залежно від належності вирішення цивільних справ до відання загальних судів чи інших органів.

1. Виключна — підвідомчість, за якою розгляд певної категорії цивільних справ становить компетенцію виключно суду, наприклад, справи про захист честі і гідності (ст. 297 ЦКУ), справи про обмеження цивільної дієздатності або визнання недієздатною особи та поновлення дієздатності фізичної особи (статті 36—38, 42 ЦКУ), про позбавлення батьківських прав (ст. 164 СКУ) та ін.

2. Альтернативна — коли розгляд спору віднесено до компетенції кількох органів за вибором особи, яка потребує захисту своїх прав. Наприклад, відповідно до ч.1 ст. 82 ЗУ «Про виконавче провадження» рішення, дії або бездіяльність державного виконавця та інших посадових осіб державної виконавчої служби можуть бути оскаржені стягувачем та іншими учасниками виконавчого провадження (крім боржника) до начальника відділу, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, або до керівника відповідного органу державної виконавчої служби вищого рівня чи до суду.

3. Договірна — визначається взаємною угодою сторін. Так, відповідно до ст. 17 ЦПК України сторони за взаємною згодою можуть передати будь-який спір, який виник між ними, на вирішення третейського суду, за винятком спорів, передбачених законом.

4. Імперативна (умовна) — підвідомчість, за якою справа розглядається

ся кількома юрисдикційними органами у визначеній законом послідовності. Наприклад, трудові спори розглядаються: комісіями по трудових спорах, районними (міськими) судами (ст. 221 КЗпП України). Слід мати на увазі, що з урахуванням конституційного положення про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124 Конституції), судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян. Суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку. Статтею 55 Конституції кожній людині гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи без-

діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових осіб і службових осіб, а тому суд не повинен відмовляти особі в прийнятті чи розгляді скарги з підстав, передбачених законом, який це право обмежує. (*Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»*).

5. Змішана — підвідомчість поєднує у собі ознаки, властиві іншим видам, зокрема альтернативній чи імперативній підвідомчості. Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 СК України особа має право на попереднє звернення за захистом своїх сімейних прав та інтересів до органу опіки та піклування. Таке звернення не позбавляє особу права на звернення до суду (ч. 2 ст. 19 СК України).

ПРИМІТКИ

1. Гражданский процесс Российской Федерации : учебник / под ред. А. А. Власова. — М. : Юрайт Издат, 2003. — С. 67.

2. Гражданский процесс России : учебник / под ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Л. Вкут. — М. : ЮРИСТЪ, 2006. — С. 74.

3. Там само.

Ефимов Александр. Правовые начала гражданской юрисдикции.

Статья посвящена вопросам определения подведомственности гражданских дел судам общей юрисдикции. В ней исследовано соотношение понятий «юрисдикция», «подведомственность», «компетенция», раскрыто значение гражданской юрисдикции, ее классификация по видам, а также действия суда в случае обнаружения неподведомственности дела ему. В статье раскрыты вопросы, факты и обстоятельства, подлежащие исследованию судом с целью устранения ошибки при установлении подведомственности суда гражданского дела.

Ключевые слова: юрисдикция, компетенция, подведомственность, форма защиты, спорные правоотношения, исключительная подведомственность, альтернативная подведомственность, договорная подведомственность, императивная подведомственность, смешанная подведомственность, полномочия суда.

Yefimov Oleksandr. Law principles of civil jurisdiction.

The article is devoted to determination of jurisdiction of civil cases to courts of general jurisdiction. It investigates the relationship between the concepts of «jurisdiction» «competence», reveals the importance of civil jurisdiction, its classification by types and actions of the court in case of revealing of this case for lack of jurisdiction. The article reveals issues, facts and circumstances that the court must examine the purpose of eliminating the error in determining the jurisdiction of its civil affairs.

Key words: jurisdiction, competence, remedies, jurisdiction, exclusive jurisdiction, an alternative jurisdiction, contract competence, imperative jurisdiction, mixed jurisdiction, authority of the court.